

Med bidrag från

2018

Specialpedagogiska
skolmyndigheten

Utvecklingsprojekt Ht 2016 – Ht 2018

Språkutvecklande interaktion som gör skillnad för alla barn i förskolan

Ett utvecklingsprojekt på 10 förskolor
för pedagoger och förskolebarn
med språket i fokus

Östersunds kommun

Förskolorna:

Kronan Kärven Gimlegården
Skogsgården Jägargården
Sörgård Miklagård Backen
Storviken Marieby

Rapportansvariga:

Specialpedagog Anette Magnusson
Specialpedagog Carina Unander Nesterud

anette.magnusson@ostersund.se
carina.unander@ostersund.se

Innehåll

Sammanfattning.....	4
Bakgrund	5
Kartläggning och behov	5
Projektidé	5
Projektets syfte och mål	6
Frågeställning	6
Mål	6
Förväntade effekter	6
Projektets målgrupp	7
Avgränsning	7
Teoretisk grund	7
Förskolans uppdrag	7
Forskning om pedagogiska relationer och interaktion	7
Kollegialt lärande	9
Film som dokumentation	10
Analys av filmat material	10
Genomförande	11
Gemensamt för de tre angreppssätten	11
Kollegialt lärande	11
Interaktion	11
Dokumentation och analys	12
Konkret arbete med planerade insatser	12
Beskrivning av och valet av tre angreppssätt	13
Läslyftet med fördjupning	13
Språkutveckling i samspel	14
TAKK	15
Delaktighet.....	15
Resultat och analys av projektets mål.....	15
SPSM:s Värderingsverktyg	19
Interaktionsfråga	19
Kollegialt lärande	19
Dokumentation och analys	20
Fördjupad insikt och användning av interaktionsaspekterna	20

Resultat och analys utifrån de tre angreppssätten	22
Läslýftet med fördjupning	22
Språkutveckling i samspel	24
TAKK	25
Tankar framåt.....	26
Rekommendationer.....	26
Referenser.....	28

Sammanfattning

*Språkutvecklande interaktion som gör skillnad för alla barn i förskolan, är ett projekt som har genomförts med utgångspunkt i vad och hur förskolan kan utveckla de språkliga interaktionerna mellan pedagoger och barn. Tre olika angreppssätt har använts, *Läslýftet med fördjupning*, *Språkutveckling i samspel* och *TAKK*. Projektet som har pågått under 2,5 år har genomförts på 10 förskolor i två geografiskt skilda områden med cirka 90 pedagoger involverade*

Förskolechefer och specialpedagoger hade tillsammans under en tid funderat på de frågeställningar som pedagoger ofta lyfter kring barns svårigheter i samspels-, kommunikations- och språkutveckling. Det fanns även signaler på allmänt nedåtgående läs- och skrivkunskaper inom våra skolområden. Hur skulle förskolan kunna bidra till att fler barn får möjlighet utveckla sin språkliga förmåga?

Det finns samstämmig forskning där Persson (2015, 2016), Partanen (2007, 2016) och Fredriksson Sjöberg (2014), visar på att pedagogens kompetens som lärmiljö är en viktig kvalitetsfaktor, för barns utveckling och lärande. Syftet i projektet har varit att öka pedagogers insikt, förståelse och användning av ett språkutvecklande förhållningssätt i interaktion med barnen.

För att göra det möjligt för pedagogerna att synliggöra och analysera sin språkliga interaktion med barnen har pedagogerna filmat sig själva i aktiviteter med barnen. För kontinuerlig reflektion och utbyte av lärdomar har pedagogerna träffats i ett kollegialt lärande. Processutvärderare från Mittuniversitetet har varit involverade i projektet och haft regelbundna träffar både med styrgrupp och pedagoger på de deltagande förskolorna.

Lärdomarna är många och resultatet visar på att projektet har gett pedagogerna en djupare förståelse och medvetenhet om sitt eget förhållningssätt i interaktion med barnen. De har också sett att arbetet gynnat barnens språk-, kommunikations-, och samspelsutveckling. Pedagogerna menar att det varit ett motiverande och tankeväckande projekt som ger mersmak efter mer kunskap. I projektet har pedagogerna fått möjlighet att sätta ord på sitt görande och fördjupat sin förståelse för sin praktik vilket också bidragit till att pedagogerna ökat sitt professionella språk.

Projektet har genomförts med stöd av SIS-medel från Specialpedagogiska skolmyndigheten.

Sökord. språkliga interaktioner, språkutvecklande förhållningssätt, språkutvecklande interaktioner, interaktionsaspekter, pedagogens förhållningssätt

Bakgrund

Projektet, *Språkutvecklande interaktion som gör skillnad för alla barn i förskolan*, har genomförts med utgångspunkt i vad och hur förskolan kan utveckla de språkliga interaktionerna mellan pedagoger och barn. Forskning, Persson (2015, 2016) Partanen (2007, 2016), visar att pedagogens kompetens som lärmiljö är den mest betydelsefulla kvalitetsfaktorn, för barns utveckling och lärande. Barns språkliga funktionsnedsättningar kan yttra sig i svårigheter att utifrån sin förmåga förstå, göra sig förstådd och/eller bli förstådd av omgivningen. Pedagogens kompetens och förhållningssätt är då avgörande för barnens möjligheter till delaktighet i förskolans verksamhet.

Kartläggning och behov

Förskolechefer och specialpedagoger hade tillsammans under en tid funderat kring ett antal faktorer kring barns språkliga förmåga som visat sig i våra förskole- och skolområden.

- Specialpedagogiskt stöd till förskolan grundar sig ofta i frågeställningar från pedagoger kring barns svårigheter i samspels-, kommunikations- och språkutveckling. Frågeställningarna rör barns språkliga funktionsnedsättningar som kan yttra sig i svårigheter att utifrån sin förmåga förstå, göra sig förstådd och/eller bli förstådd av omgivningen.
- Kommunens mätverktyg, Fonolek, har visat på ett lågt resultat under ett antal år. Testet som görs i förskoleklass mäter den språkliga medvetenheten.
- Allmänt nedåtgående skolprestationer i läs- och skrivkunskaper inom våra skolområden.

Utifrån dessa faktorer gjordes en analys som visade på behovet av kompetensutveckling för att pedagogerna skulle kunna bidra till att fler barn får möjlighet utveckla sin språkliga förmåga.

Projektidé

Alla pedagoger i Östersunds kommun fick möjlighet att under vårterminen 2016 lyssna på Sven Perssons föreläsning *Pedagogiska relationer i förskolan*. Budskapet i föreläsningen var att förskolepersonalens interaktion och relationer med barnen är den mest betydelsefulla aspekten av barns förskolevistelse. Han kallar interaktionen mellan pedagoger och barn för pedagogiska relationer. De pedagogiska relationerna kan sägas vara kvalitetsens brännpunkt, eftersom det är i det konkreta mötet mellan förskolepersonal och barn som kvaliteten avgörs. En frågeställning som lyftes på föreläsningen var hur förskolepersonalen kan utveckla de pedagogiska relationerna med barnen. Det innebär, menar Persson, att pedagogerna ges möjlighet att få syn på, sätta ord på och utveckla sin förtrogenhetskunskap genom att:

- dokumentera sin interaktion med barnen.
- diskutera och tolka dokumentationen tillsammans i ett kollegialt lärande
- använda forskning

Enligt Lpfö 98/10 ska förskolan lägga stor vikt vid att stimulera varje barns språkutveckling. På vilket sätt skulle förskolan ytterligare kunna bidra till att alla barn får möjlighet att utveckla sin språk- och kommunikationsförmåga och större möjligheter att lyckas i skolan?

Utifrån kartläggning och inspiration från Perssons föreläsning väcks idén att söka medel från SPSM för att arbeta med de pedagogiska relationerna i förskolan.

Höstterminen 2016 fick alla förskolepedagoger i Östersunds kommun även lyssna till Petri Partanen som föreläste om hur förskolan kan hjälpa barnen att utveckla sitt lärande. Lärande i förskolan handlar om samtal och att tänka tillsammans med barnen. Pedagogerna kan hjälpa barn att utveckla sitt tänkande genom att ställa frågor. En god relation mellan barnet och pedagogen är dock en förutsättning för att lärande ska ske. Petri Partanen beskriver den goda relationen som en osynlig gummisnodd som skapar ömsesidig kontakt. Barnet tyr sig till pedagogen, känner tillit och samförstånd. I förskolan kallar man ofta ”gummisnodden” för anknytning. Partanen (2016) beskriver att Vygotskij, benämner detta för intentionalitet. Det är här lärandet börjar. Föreläsningen med Partanen gav ytterligare inspiration att arbeta med barns lärande genom pedagogens förhållningssätt. Hans föreläsning lämnade avtryck hos pedagogerna som ofta pratar om och hänvisar till ”gummisnodden” i relationen pedagog och barn.

Sammanfattningsvis visar forskning, Persson (2015, 2016) Partanen (2007, 2016), på att hög kvalitet på de pedagogiska relationerna påverkar barnens språkliga och kognitiva utveckling i positiv riktning, påverkar barnens förmåga att kommunicera med andra barn och vuxna, samt påverkar barns skolrelaterade förmågor. Utifrån kartläggningen, den teori och forskning projektgruppen tagit del av föll valet på att fokusera på pedagogens förhållningssätt i språkliga interaktioner mellan pedagoger och barn.

Projektets syfte och mål

Syftet med projektet har varit att arbeta för en likvärdig och tillgänglig utbildning för alla barn i förskolan- med språket i fokus.

Frågeställning

Frågeställningen har varit hur vi kan utveckla de språkliga interaktionerna mellan pedagoger och barn - interaktioner som gör skillnad för barn med någon form av språklig funktionsnedsättning

Mål

Våra målsättningar med projektet har varit att synliggöra språkutvecklande förhållningssätt i språkliga interaktioner mellan pedagoger och barn och att öka språkutvecklande interaktioner som gynnar alla barns samspels-, kommunikations- och språkutveckling.

Förväntade effekter

De förväntade effekterna i projektet har varit att pedagogerna ska få en ökad insikt, förståelse och användning av ett språkutvecklande förhållningssätt i interaktion med barnen. Genom att ge alla barn förutsättningar att kommunicera genom olika uttryckssätt ökar deras möjlighet att påverka sin situation, vilket leder till en ökad inkludering.

Projektets målgrupp

Projektet har pågått under tiden augusti 2016-december 2018 och har omfattat sammanlagt 10 förskolor i två geografiskt skilda områden. Totalt har 36 avdelningar, cirka 90 pedagoger och cirka 600 barn varit involverade i projektet.

Projektets målgrupp på de tio förskolorna har innefattat förskollärare, barnskötare och långtidsvikarier. De långtidsvikarier som deltagit har varierande utbildning och erfarenhet av arbete i förskolan. Styrgruppen ansåg att det var av vikt att även långtidsvikarierna skulle få möjlighet att öka sin kompetens eftersom de också är med och bidrar till förskolans kvalitet.

Avgränsning

I projektet har pedagogens förhållningssätt i språkliga interaktioner varit i fokus där pedagogerna själva analyserat och reflekterat kring sin egen interaktion med barnen.

Forskning styrker att det är pedagogens förhållningssätt i interaktioner med barnen som är avgörande för kvalitén och barns lärande i förskolan, menar Persson (2015).

Teoretisk grund

I den teoretiska grunden har vi valt att utgå ifrån det som kan vara av betydelse för att förstå hur pedagogiska relationer i förskolan kan påverka barns språkutveckling och lärande. Vi har också valt att beskriva vad teorin säger om kollegialt lärande och videoanalys som metoder för att utveckla förskolans verksamhet. Utifrån det starka vetenskapliga stödet för kollegialt lärande har den formen av kontinuerlig reflektion och utbyte av lärdomar mellan pedagogerna pågått under projektiden.

Förskolans uppdrag

Skollagen (2010:800) slår fast att utbildningen i förskolan ska främja alla barns utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Förskolan ska lägga stor vikt vid att stimulera varje barns språkutveckling, uppmuntra och ta till vara barnets nyfikenhet och intresse för den skriftspråkliga världen. Språk och lärande hänger oupplösligt samman liksom språk och identitetsutveckling (Lpfö 98/10).

Forskning om pedagogiska relationer och interaktion

Den teori och forskning som ligger till grund för projektet har sin början i Sven Perssons och Petri Partanens tankar om goda pedagogiska relationer och interaktion. Maria Fredriksson Sjöbergs licentiatuppsats (2014), *Vad händer med dialogen?*, har ytterligare bidragit till den teoretiska grunden. Barns möjligheter i förskolan till utveckling och lärande är starkt beroende av de pedagogiska relationerna. Vilket följande citat av Persson (2015) styrker

Forskningen indikerar att det är de pedagogiska relationerna mellan personal och barn i förskolan som är mest avgörande för förskolans kort- och långsiktiga effekter på barns lärande och utveckling (s 18)

Pedagogens förhållningssätt i språkliga interaktioner verkar alltså vara avgörande för att kunna påverka barns språkliga och kommunikativa förmågor i positiv riktning.

Persson (2015) menar att kvaliteten i förskoleverksamheten avgörs i det konkreta mötet med barnet där det expanderande lärandet i form av personalens förmåga att utvidga dialogen är en kritisk punkt. Forskning har vidare funnit, skriver Persson, att interaktion som kännetecknas av hög känslighet, lyhördhet och dialog och samspel prognosticerar barns språkliga, kognitiva och sociala förmågor. Aspelin (2011) beskriver relationell pedagogik utifrån fyra nivåer. Den andra nivån kallas pedagogiska tillvägagångssätt, där det huvudsakliga syftet är att stimulera elevers lärande genom deltagande i relationella processer. Här handlar det om att utveckla kunskaper i och genom interaktionen som är direkt knuten till arbetet med eleverna.

Persson (2015) menar att förskolan också har möjlighet att verka kompenserande för barnen om det finns hög kvalitet i de pedagogiska relationerna och stödjande strukturer för dessa. Likvärdighet innebär då, enligt honom, att alla barn ska få tillgång till en stimulerande lärandemiljö där förskolepersonal har förmåga att utveckla pedagogiska relationer av hög kvalitet. Denna pedagogiska medvetenhet hos förskolepersonal tycks vara en viktig faktor som skiljer ut verksamheter med en låg till god kvalitet från dem som har en hög kvalitet (Sheridan, Pramling Samuelsson och Johansson, 2009). Likvärdighet betyder då att om förskolan har en hög kvalitet på de pedagogiska relationerna och ger alla barn förutsättningar att kommunicera ökar barnens möjligheter att vara delaktiga och föra sin egen talan.

Partanen (2007) tar sin utgångspunkt i Vygotskij's teorier om lärande. Avgörande för inläring är enligt Vygotskij samspelet med andra. Han betonar lärarens betydelse för lärandet och utveckling samt hur läraren kan utmana barns potentiella möjligheter. Smidt (2010) menar att interaktion är en mycket viktig faktor i Vygotskij's teoribildning. Nyckelbegrepp är också mediering som innebär något som finns mellan barnet och det som ska läras in och som underlättar inläring. Det kan vara ett socialt och kulturellt redskap som språket, tecken och symboler. Även andra kulturella uttryck att kommunicera på innefattas som musik, konst, sång, dans, berättande, humor och lek. Partanen beskriver att orden behöver utgå från barnets vardagliga erfarenheter och vardagsbegrepp så att ett meningsfullt sammanhang skapas.

*När orden får flyta i en kedja av ord som utvecklas i samtalet,
i tiden, blir orden angelägna. Det finns en insats i samtalet-någon
som möter en med blicken, nickar, svarar. (Partanen 2007)*

Maria Fredriksson-Sjöberg hänvisar i sin studie (2014) till Johansson som menar att en pedagogisk dialog bland annat innebär att pedagogen bjuder in till berättande, att pedagogen utmanar barnets kommunikation och att pedagogen utvidgar samtalet. Pedagogerna agerar också för att skapa ögonkontakt med barnet och för att visa barnet att pedagogen lyssnar intresserat och försöker förstå vad barnet är intresserat av. Kvalitativ interaktion verkar vara betydelsefull för barns lärande och deras språkutveckling. Det handlar om att pedagogen visar ett genuint intresse, erbjuder uppmuntran och utmaningar, förklarar och ställer öppna frågor till barnet. Vidare skriver Fredriksson-Sjöbergs i sin studie (2014) att barns kommunikation är beroende av de språkliga verktyg som barnen har tillgång till. Hon beskriver att ett flertal forskare framhäver dialog och pedagogiska relationer av en särskild kvalitet som viktiga och gynnsamma för barns språkutveckling och lärande. Dessa kvalitativa dialoger innefattar fyra aspekter av interaktion, närvaro, lyssnande, ömsesidighet och utvidgande i dialog mellan pedagog och barn.

Maria Fredriksson-Sjöbergs definition av de fyra aspekterna på interaktion mellan pedagog och barn är:

Närvaro

Närvaro användas för att definiera det fysiska förhållandet mellan barn och pedagoger i förskolan. Närvaro innebär att pedagogen är fysiskt nära barnet, pedagogen är ”varande nära barnet”. Närvaro innefattar även att pedagogen och barnet har sin fysiska uppmärksamhet riktad mot den eller de andra deltagarna. Med fysisk uppmärksamhet menas här till exempel att pedagogen har blicken riktad mot den andre, att pedagogen lägger en arm runt eller håller upp en hand mot barnet eller att pedagogen har barnet i sitt knä.

Lyssnande

Lyssnande innebär här att man lyssnar till den andre och att man svarar, eller bidrar till dialogen på ett sådant sätt att det framgår att man lyssnat samt att svaret man avger knyter an till det den andre deltagaren kommunicerat.

Ömsesidighet

Här betraktas ömsesidighet som en öppenhet och en möjlighet för alla som deltar i interaktionen att bidra samt att de faktiskt bidrar med något som är nytt, med något som förtydligar eller ifrågasätter. Att ömsesidigt bidra innebär att alla deltagare på något sätt tillför något till dialogen som gör att dialogen vidgas.

Utvidgande

Här innebär utvidgande att båda deltagarna i dialogen bidrar med något nytt och att dialogen då utvidgas. Detta kan även betyda att dialogerna abstraheras och att pedagogerna förutom att de sätter ord på det som händer ställer frågor till barnen som inte har ett givet svar eller som kan betraktas som öppna frågor.

Kollegialt lärande

Kollegialt lärande definieras av Skolverket (2013b) som en sammanfattande term för olika former av kompetensutveckling där kolleger genom strukturerat samarbete tillägnar sig kunskaper och färdigheter. I Skolverkets översikt lyfts det kollegiala lärandet fram som det mest framgångsrika sättet att organisera kompetensutveckling för lärare. Att diskutera och arbeta tillsammans är självklart på många förskolor. Det som forskning visar på är vikten av att det kollegiala lärandet sker med fokus, systematik och långsiktighet.

Kollegialt lärande bidrar till utveckling av undervisningen genom att pedagogisk personal samarbetar strukturerat för att tillägna sig kunskaper och erfarenheter. Detta har starkt vetenskapligt stöd enligt Skolverket (2018). I kollegialt lärande betonas processen som en väg för att formulera problem, lösa problem samt kritiskt granska sitt eget och andras arbete. Under rätt förutsättningar kan kollegialt lärande mynna ut i en lärande kultur där både individuell kunskap och gemensamma förhållningssätt skapas. Kompetensutveckling ska vara centralt understödd, systematisk och helst innehålla inslag av extern expertis. Timperley (2013) med flera har identifierat ett antal faktorer som är viktiga för att en kompetensutveckling ska ha goda möjligheter att nå sitt syfte, nämligen att öka elevers lärande.

De faktorer som forskningen visar är viktiga i professionellt lärande är att:

- insatsen är förankrad i verksamhetens behov
- skolledningen är involverad och ger stöd
- insatsen är formaliserad i syfte att nå alla
- kompetensutvecklingen varar en längre tid
- lärare blir utmanade i sina tidigare föreställningar om undervisning
- lärare får möjligheter att diskutera och processa ny information
- betydelsen av att lärarna blir engagerade i läroprocessen så att deras inläring blir djup
- medverkan av extern expertis ger bättre resultat

Kollaborativt lärande där två eller fler personer lär sig eller försöker lära sig något tillsammans och drar nytta av varandras kunskaper och kompetenser, menar Hargreaves (Head, 2003), har många fördelar som till exempel ökad effektivitet, självreflektion och kontinuerlig förbättring. Han poängterar också att det inte bara är önskvärt utan även nödvändigt då vissa läroämnen bara kan uppkomma i grupp. När man tar till sig nya kunskaper och förändrar praktiken och sin förståelse för densamma blir det ett fördjupat lärande samt förändringar som grundas på vetenskap och beprövad erfarenhet (Rönnerman 2012).

Film som dokumentation

Maria Fredriksson Sjöberg beskriver i sin studie (2014) att fördelen med att filma situationer är att synliggöra andra kommunikationsformer än de verbala vid analysen av materialet. Samspelet mellan tal, kroppsspråk, gester och blickar framkommer inte vid enbart ljudupptagningar och kan vara svåra att uppfatta och hinna med att notera vid fältanteckningar. Ytterligare en fördel med filmat material, menar hon, är att det är möjligt att titta på materialet många gånger vilket också är viktigt för att kunna analysera interaktionen och därmed synliggöra nya saker.

Analys av filmat material

Eva-Marie Harlin (2013) vill i sin avhandling att bidra till förståelsen av hur lärarstudenters och lärares professionella utveckling kan stödjas. Hon hänvisar till forskningsresultat som visar att det sannolikt finns betydande värden för lärare i att reflektera över egna undervisningserfarenheter med stöd av videoverktyget. Värden som handlar om lärares ökade medvetenhet om hur de agerar i sin undervisning men också om lärares möjligheter att genom videofilmen få en utifrån bild av sig själva i lärarrollen. Vidare hänvisar Harlin till forskning som pekar på att just videoinspelningar kan vara ett bra sätt att fånga det konkreta i vardagens komplexa tillvaro. Detta underlag är värdefullt som utgångspunkt för reflektionsprocessen. När lärare ges tid, eller ger sig själva tid, att reflektera över sin egen praktik så kan de också på olika sätt utveckla den och verktyget kan också bidra till att ta lärarnas reflektion till en djupare nivå. Reflektion används för att skapa en yrkesmässig medvetenhet, stärka färdigheter samt öka den egna medvetenheten om sitt sätt att fungera och agera, som ett hjälpmedel i det praktiska arbetet. Harlin skriver att gemensam analys av videoinspelningar är bra för att utveckla verksamheten och sig själv. Där kan man se interaktioner mellan lärare och barn, se dem om igen, studera valda sekvenser och göra så kallade mikroanalyser.

Genomförande

Projektet har genomförts med fokus på språkliga interaktioner mellan pedagoger och barn i förskolan där tre olika angreppssätt används, *Läslyftet med fördjupning*, *TAKK* och *Språkutveckling i samspel*. Genomförandedelen presenterar först det som är gemensamt för de tre angreppssätten. Därefter följer en beskrivning av och valet av de tre olika angreppssätten.

Gemensamt för de tre angreppssätten

Styrgruppen för projektet har varit förskolechefer och specialpedagoger på de deltagande förskolorna. De har träffats regelbundet och ansvarat för planering, organisation och uppföljningar. Under hösten 2016 presenterades och implementerades projektet, på olika sätt i olika mötesforum på förskolorna, av respektive förskolechef och specialpedagog. Förskolecheferna har ansvarat för att skapa förutsättningar för pedagogernas deltagande i projektet. Pedagogerna har fått möjlighet till mer reflektionstid och tid för genomförande av aktiviteter med barnen. Förskolecheferna har också deltagit vid vissa reflektionstillfällen tillsammans med pedagogerna.Handledning och stöd till pedagogerna kring reflektion, dokumentation, språkutveckling, litteratur och forskning har förskolans specialpedagoger bidragit med. Alla pedagoger och barn på de deltagande förskolorna inkluderades i projektet och arbetet har skett i det konkreta mötet mellan pedagoger och barn. Processutvärderare från Mittuniversitetet har varit involverade i projektet och haft regelbundna träffar både med styrgrupp och pedagoger på de deltagande förskolorna.

Kollegialt lärande

Höstterminen 2016 fördjupade sig styrgruppen i Helen Timperleys bok om det kollegiala lärandet, *Det professionella lärandets inneboende kraft*. Utifrån det vetenskapliga stödet för kollegialt lärande har den formen av kontinuerlig reflektion och utbyte av lärdomar mellan pedagogerna pågått under projekttiden.

Interaktion

Styrgruppen startade även upp samverkan med processutvärderare från MIUN. I samtal kring projektets genomförande fick gruppen förslag om en licentiatuppsats som handlar om dialogisk interaktion mellan pedagoger och barn i förskolan. Studien *Vad händer med dialogen?*, är skriven av Maria Fredriksson-Sjöberg. Hon har i genomgången av studier, om interaktion av en viss kvalitet i pedagogiska sammanhang, funnit några centrala kännetecken. Dessa är närvaro, lyssnande, ömsesidighet och utvidgning, vilka ett flertal forskare framhäver som viktiga och gynnsamma för barns lärande och för deras språkutveckling. Det var dessa definitioner av interaktion som styrgruppen fann intressanta att utgå från i projektet. Definitionerna blev centrala begrepp för pedagogernas arbete med att synliggöra och öka språkutvecklande interaktioner mellan pedagoger och barn. Begreppen är teoretiska modeller som hjälper till att förklara det som sker och utvecklar pedagogernas förståelse för vad de gör i sin yrkesprofession.

Dokumentation och analys

För att göra det möjligt för pedagogerna att synliggöra och analysera sin språkliga interaktion med barnen har pedagogerna filmat sig själva i aktiviteter med barnen. I projektet utarbetades reflektionsprotokoll som var olika utformade för de tre angreppssätten. Gemensamt för reflektionsprotokollen var att de innehöll frågor om pedagogens förhållningssätt med fokus på interaktionsaspekterna närvaro, lyssnande, ömsesidighet och utvidgning.

Reflektionsprotokollen innehöll också frågor om hur barnen påverkades, samt hur pedagogerna kan öka sitt användande av interaktionsaspekterna. Pedagogerna har använt reflektionsprotokollen som underlag för kontinuerlig reflektion, analys av sitt filmade material och i det kollegiala lärandet. Analys av filmerna har skett både enskilt och/eller tillsammans med kollegor. Specialpedagogerna har därefter samlat in alla reflektionsprotokoll som underlag för analyser kopplat till målskrivningen i projektet.

Konkret arbete med planerade insatser

I starten av projektet hösten 2016 genomförde samtliga arbetslag en värdering i *SPSM:s Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning del 4. Språk och kommunikation*. I slutet av projektet fick arbetslagen värdera sig i samma del i värderingsverktygget. Alla pedagoger fick enskilt besvara frågan *Vad är språkutvecklande interaktion mellan pedagog och barn för mig?* Värderingen och frågan gjorde att pedagogerna började sina tankeprocesser i projektet kring lärmiljön och vad språkutvecklande interaktion med barnen innebär.

Vt 2017

- Pedagogerna planerar, genomför aktiviteter med barnen och filmar sin interaktion med barnen
- Pedagogerna analyserar sin interaktion i filmen enskilt och/eller i arbetslaget
- Pedagogerna träffas i olika gruppkonstellationer med kollegialt lärande för utbyte av erfarenheter och lärdomar
- Följeforskare besöker förskolorna och deltar i reflektioner med pedagoger
- Gemensam föreläsning av följeforskare från MIUN. Pedagogerna fick i tvärgrupper berätta för varandra om erfarenheterna hittills i projektet

Ht 2017

- Maria Fredriksson-Sjöberg föreläser för alla projektdeltagare utifrån sin studie.
- Maria Fredriksson-Sjöberg träffar delar av arbetslagen för en fördjupning i hur man gör videoanalyser
- Pedagogerna planerar, genomför aktiviteter med barnen och filmar sin interaktion med barnen
- Pedagogerna analyserar sin interaktion i filmen enskilt och/eller i arbetslaget
- Pedagogerna träffas i olika gruppkonstellationer med kollegialt lärande för utbyte av erfarenheter och lärdomar
- Följeforskare besöker förskolorna och deltar i reflektioner med pedagoger

Vt 2018

- Pedagogerna planerar, genomför aktiviteter med barnen och filmar sin interaktion med barnen
- Pedagogerna analyserar sin interaktion i filmen enskilt och/eller i arbetslaget
- Pedagogerna träffas i olika gruppkonstellationer med kollegialt lärande för utbyte av erfarenheter och lärdomar
- Följeforskare besöker förskolorna och deltar i reflektioner med pedagoger
- Arbetslagen genomför en uppföljande värdering i *SPSM:s Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning del 4. Språk och kommunikation*. SPSM värderingsverktyg
- Pedagogerna genomför en utvärdering av projektet

Ht 2018

- Specialpedagoger presenterar resultatet av utvärderingen för alla projektdeltagare
- Specialpedagoger sammanställer och analyserar pedagogernas reflektionsprotokoll
- Specialpedagoger sammanställer resultat och skriver rapport
- Följeforskare utvärderar och kommenterar rapporten

Beskrivning av och valet av tre angreppssätt

I Maria Fredriksson Sjöbergs licentiatuppsats framhävs fyra interaktionsaspekter som viktiga i interaktion mellan pedagog och barn. Dessa är närvaro, lyssnande, ömsesidighet och utvidgning. Projektet genomförs med gemensamt fokus på dessa språkliga interaktioner mellan pedagoger och barn. Tre olika angreppssätt används i projektet, *Läslyftet med fördjupning*, *TAKK* och *Språkutveckling i samspel*.

Läslyftet med fördjupning

I samband med att projektet ansökan skickades in kom också möjligheten att delta i Läslyftet för förskolan. Det verkade intressant och skulle det gå att på något sätt knyta ihop Läslyftet med projektidén? Tankarna bollades med följeforskarna som var positiva och såg möjligheten att kombinera Läslyftets metoder med att filma och analysera pedagogernas interaktion med barnen. Skolverkets fortbildningsmodell Läslyftet grundar sig på vetenskapligt underbyggda metoder och beprövade arbetssätt för att utmana och stimulera barns språkutveckling. Läslyftet handlar inte bara om att läsa utan att ge både de yngre och de äldre barnen tillfällen att utveckla språket. I enlighet med vad forskning lyfter fram som framgångsrikt sker det kollegiala lärandet i Läslyftet enligt en modell med tydliga ramar. Personalen träffas regelbundet i en läslyftsgrupp för att lära sig av forskningsrön och av varandras erfarenheter. Arbetet leds av en handledare och processen bygger på konstruktiv och framåtsyftande återkoppling (Skolverket 2017). Förskolecheferna valde att genomföra Läslyftet med fördjupning, vilket innebar att alla pedagoger läste forskartexter, filmade aktiviteterna i varje del och sedan analyserade sin egen språkliga interaktion med barnen i de filmade aktiviteterna.

- Sju förskolor med sammanlagt 24 avdelningar har genomfört Läslyftet med fördjupning.
- Förskolans specialpedagoger har i det kollegiala lärandet handlett tio reflektionsgrupper med 6-9 pedagoger i varje grupp

- Pedagogerna har genomfört och filmat aktiviteter i fem delar ur läslyftet:
Högläsning
Berätta en saga
Leka och skapa berättelser
Läsmiljö och läsande förebild
Estetik och kreativ kommunikation
- Pedagogerna har också filmat en måltid- och/eller en påklädningssituation

I varje del har pedagogerna genomfört:

- Individuell inläsning av forskartext, reflekterat utifrån texten och skrivit läslogg
- Kollegialt lärande med reflektion på den lästa texten
- Planering, genomförande och filmning av aktiviteter i förskolegruppen
- Pedagogerna analyserar sin interaktion i filmen enskilt och/eller i arbetslaget
- Kollegialt lärande med reflektion utifrån analysen av det filmade materialet

Språkutveckling i samspel

På ett personalmöte beslutades gemensamt att *Språkutveckling i samspel* skulle genomföras inom ramen för årets tema, Kunskap kräver lek, och man valde att arbeta med medvetna, vuxenstyrda samtal. *Språkutveckling i samspel* tar sin utgångspunkt i dialogen och pedagogerna valde aktiviteter utifrån barnens intressen som de fick syn på via pedagogisk dokumentation och observationer. Ämnen varierade liksom aktiviteterna såsom skrivande, sagor/berättelser, sånger och uppdrag i skogen. Någon använde handdocka, någon Babblarna och andra dator och iPad. Gemensamt var att återkoppla till och samtala om aktiviteterna. Pedagogerna återkopplade vid olika tillfällen. Ibland gjordes återkopplingen till lunch eller på eftermiddagen samma dag och andra gånger någon eller ett par dagar senare. Under dessa samtal bjöd pedagogerna in barnen, lyssnade, bekräftade, ställde förståelsefördjupande frågor, utmanade och utvidgade barnens språk. En del av pedagogerna har använt sig av tecken som stöd (TAKK) för att underlätta kommunikation med de yngsta barnen.

- Två förskolor med sammanlagt sex avdelningar har genomfört Språkutveckling i samspel
- Förskolechefen observerar i syfte att synliggöra hur pedagogerna samtalar med barnen i utemiljö
- Pedagoger svarar på fördjupande frågor om sina tankar om språkutveckling
- Pedagogerna genomför och filmar en aktivitet med fokus på kommunikation under förmiddagen. Vid ett senare tillfälle filmas återkoppling och samtal med barnen om aktiviteten.
- Kollegialt lärande kring filmade aktiviteter, samtal, reflektioner och analyser.

TAKK

Förskolan som valde TAKK, Tecken som Alternativ och Kompletterande Kommunikation, valde det på grund av att de hade barn med behov av teckenstöd. TAKK används med talat språk och utgår från det svenska teckenspråket. Man förstärker de viktigaste orden i en mening genom att teckna dem med händerna. Pedagogerna ville utveckla sin kompetens inom området och undersöka om TAKK också kunde göra skillnad för alla barn. Genom att alla, både barn och pedagoger, på förskolan använder tecken som stöd ökar möjligheterna för kommunikation för alla. Det i sin tur ökar barnens möjlighet att påverka sin situation, vilket leder till ökad känsla av sammanhang.

- En förskola med fyra avdelningar har genomfört TAKK
- Förskolechef observerar i syfte att synliggöra hur pedagogerna samtalar med barnen i utemiljö
- Pedagogerna har genomfört 13 kurstillfällen med TAKK
Planering och val av tecken, ramsor och aktiviteter pedagogerna ska använda sig av som stöd i kommunikationen med barnen.
- Planering, genomförande och filmning av aktiviteter i förskolegruppen
- Pedagogerna analyserar sin interaktion i filmen enskilt och/eller i arbetslaget
- Kollegialt lärande kring kurstillfällena, reflektioner och analyser av det filmade materialet

Delaktighet

Projektet har omfattat alla barn, oavsett språklig förmåga, på de deltagande förskolorna. Barnen har deltagit i de planerade aktiviteterna som filmats och dokumenterats av pedagogerna. I aktiviteterna har pedagogerna varit lyhörda för och tagit tillvara barnens reaktioner, tankar, åsikter, intressen och önskemål. Detta har utgjort underlag för planering av de aktiviteter som genomförts.

Resultat och analys av projektets mål

Utvärderingen som baserar sig på 86 svar gjordes i slutet av vårterminen 2018. Pedagogerna besvarade utvärderingen enskilt. Utvärderingen utformades digitalt och innehöll nio värderingsfrågor och en öppen fråga där pedagogerna fritt skrev sina tankar om projektet.

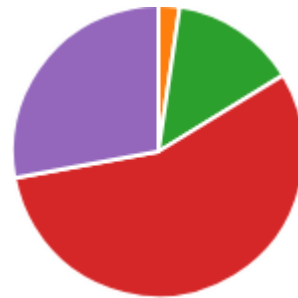
Sammanställningen av utvärderingen visar på hög måluppfyllelse och därmed också de förväntade effekterna av projektet. De flesta pedagoger menar att projektet i hög grad eller i ganska hög grad bidragit till:

- ökad medvetenhet om sitt eget förhållningssätt i interaktionen
- större insikt om vikten av interaktion
- en ökad insikt om interaktionsaspekterna
- en ökad användning av interaktionsaspekterna

Vidare menar pedagogerna att arbetet med interaktionsaspekterna i hög grad eller i ganska hög grad har gynnat barnens språk-, kommunikations-, och samspelsutveckling. Formen av interaktion tycks alltså vara gynnsam för barns språkutveckling. Som helhet beskrivs också att pedagogerna är väldigt nöjda med både projektets innehåll och form.

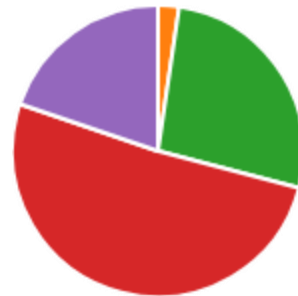
I vilken grad upplever du att projektet bidragit till att du har fördjupat din insikt/förståelse av interaktionsaspekterna?

● Inte alls	0
● I låg grad	2
● Delvis	12
● I ganska hög grad	48
● I hög grad	24

I vilken grad upplever du att projektet bidragit till att du har ökat din användning av interaktionsaspekterna tillsammans med barnen?

● Inte alls	0
● I låg grad	2
● Delvis	23
● I ganska hög grad	44
● I hög grad	17

I vilken grad ser du att ditt arbete med interaktionsaspekterna gynnar alla barns språkutveckling?

● Inte alls	0
● I låg grad	0
● Delvis	14
● I ganska hög grad	32
● I hög grad	40

I vilken grad ser du att ditt arbete med interaktionsaspekterna gynnar alla barns kommunikation och samspeletsutveckling?

● Inte alls	0
● I låg grad	1
● Delvis	14
● I ganska hög grad	37
● I hög grad	34

I vilken grad har filmanalyserna bidragit till din ökade insikt/förståelse av interaktionsaspekterna?

● Inte alls	0
● I låg grad	3
● Delvis	18
● I ganska hög grad	37
● I hög grad	28

I vilken grad har filmanalyserna bidragit till att du ökat din användning av interaktionsaspekterna tillsammans med barnen?

● Inte alls	0
● I låg grad	7
● Delvis	30
● I ganska hög grad	33
● I hög grad	16

I vilken grad har reflektionsprotokollen varit ett stöd i din analys av filmerna?

● Inte alls	0
● I låg grad	5
● Delvis	24
● I ganska hög grad	37
● I hög grad	20

I vilken grad har det kollegiala lärandet, vid reflektionstillfällena, bidragit till din ökade insikt/förståelse av interaktionsaspekterna?

● Inte alls	0
● I låg grad	1
● Delvis	16
● I ganska hög grad	28
● I hög grad	41

I vilken grad har det kollegiala lärandet, vid reflektionstillfällena, bidragit till att du har ökat din användning av interaktionsaspekterna tillsammans med barnen?

● Inte alls	0
● I låg grad	1
● Delvis	28
● I ganska hög grad	28
● I hög grad	29

SPSM:s Värderingsverktyg

Värderingen, i *SPSM:s Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning del 4. Språk och kommunikation*, som alla arbetslag gjorde vid projektets start visade på att det fanns utvecklingsområden. Pedagogerna beskriver att språk- och lärmiljön behöver utvecklas på olika sätt för att bli tillgänglig för alla barn i förskolan. I den uppföljande värderingen efter projektets avslut beskriver pedagogerna att de har fördjupat sin insikt, förståelse och kunskap kring hur de har utvecklat och kan fortsätta att utveckla sina språk- och lärmiljöer.

*Vi tycker verkligen att vi har höjt vårt medvetande i samtalen med barnen.
Vi försöker att alltid ha de här fyra aspekterna i "bakhuvudet", närvaro,
lyssnande, ömsesidighet och utvidgande*

Vidare skriver pedagogerna att de har kommit till insikt om hur stor vikt pedagogens förhållningssätt i interaktionen har. De tar tillvara på alla olika situationer under en dag i samtal med barnen och de beskriver att pedagogen själv är viktig som lärmiljö för att kunna se, lyssna och tolka vad barnen vill kommunicera om.

Interaktionsfråga

Vad är språkutvecklande interaktion mellan pedagog och barn för mig, var den fråga som alla pedagoger besvarade för att starta tankeprocessen kring sin egen interaktion med barnen. I analysen av svaren framkommer teman som många beskriver; samtal, kommunikation, samspel och dialog. De beskriver också sin egen språkutvecklande interaktion med barnen som att vara en lyhörd pedagog, bjuda in till samspel, lyssna aktivt, bekräfta, fråga och utmana barnen till vidare lärande. Pedagogernas svar visar på att de har insikter och kunskap om vad ett språkutvecklande förhållningssätt kan innebära.

Kollegialt lärande

Pedagogerna beskriver under projektets gång och i utvärderingen att träffarna för kollegialt lärande varit lärorika, givande, inspirerande och med många intressanta reflektioner. Träffarna har genomförts systematiskt och med gemensamt fokus på språkutvecklande interaktioner. Pedagogerna menar att det kollegiala lärandet har hjälpt dem att reflektera mer kring sitt eget förhållningssätt och sin verksamhet.

Kollegialt lärande, tänk vad vi lär av varandra!

I Skolverkets översikt (2013b) lyfts det kollegiala lärandet fram som det mest framgångsrika sättet att organisera kompetensutveckling för lärare. Det som forskning visar på är vikten av att det kollegiala lärandet sker med fokus, systematik och långsiktighet. Det kollegiala lärandet har enligt pedagogerna bidragit till ökad insikt och användning av interaktionsaspekterna, vilket styrker det kollegiala lärandets betydelse för utveckling av verksamheten.

Dokumentation och analys

För att synliggöra och analysera sin språkliga interaktion med barnen har pedagogerna filmat sig själva i aktiviteter med barnen. Filmningen har upplevts som positiv och utvecklande, även om det fanns ett visst motstånd i början och det kändes jobbigt och ovant att titta på sig själv. Pedagogerna uttrycker att filmerna gett bra underlag för att göra analyser både enskilt och tillsammans med kollegor. De menar att analysen av filmerna tydliggör och visar på hur både vi som pedagoger agerar och vad som händer med barnen. Reflektionsprotokollen med gemensamma frågor har tydliggjort vad som ska analyseras. En fördel med gemensamma analyser kan vara att olika perspektiv och synvinklar träder fram och pedagogerna menar att de lär av varandras reflektioner.

Filmandet av oss själva och reflektionerna har gett mig och arbetslaget mycket. Jag tror att det främst är det som vi kommer att fortsätta med i framtiden. Att filma för att analysera det vi gör och inte gör. Även för att kolla på allt som händer runt om kring mig, och för att reflektera kring barnen som man kanske missar då man är i görandet.

Att filma sig själv i verksamheten och analysera verkar bidra till att öka medvetenheten om sitt eget görande tillsammans med barnen vilket Harlin (2013) skriver är bra för att utveckla verksamheten och sig själv som pedagog. Pedagogerna beskriver att de stannar upp mer och reflekterar, tittar mer på hur barnen reagerar, är mer uppmärksamma på vad som fungerar och organiserar utifrån det.

Filmandet har också upplevts stärka pedagogerna:

Jag älskar verkligen att vi har filmat och sett det positiva/negativa för att få förbättra sig eller få bra feedback på det man gör. Det har stärkt en som pedagog (vad man kan och hur bra man bemöter barnen) och sett vad fina saker barnen gör mot varandra som man i vardagen kanske missar utan filmning. Får liksom ännu mer bekräftelse hur man är och vad vi jobbat med när man ser barnens beteende och glädje och språkutveckling mot varandra.

Reflektion med stöd av videoverktyg beskriver Harlin (2013) ökar lärares medvetenhet om hur de agerar i sin undervisning men också om lärares möjligheter att få en utifrånbild av sig själva i lärarrollen.

Fördjupad insikt och användning av interaktionsaspekterna

I projektet har pedagogerna fått möjlighet att fördjupa sin insikt samt att öka sin användning av språkutvecklande interaktioner tillsammans med barnen. Många pedagoger upplevde att det var svårt i början att förstå innebörden av interaktionsaspekterna. Efter hand när pedagogerna reflekterat, vridit och vänt på begreppen upplevdes det lättare att förstå vad interaktionsaspekterna, närvaro, lyssnande, ömsesidighet och utvidgande innebär. Närvaro och lyssnande upplevdes lättast att förstå och använda. Ömsesidighet och utvidgande upplevdes svårare att förstå och skilja på, det krävdes mer reflektioner för att tydliggöra de begreppen. Medvetenheten om hur viktig pedagogens roll är, i interaktionen, beskriver många har fördjupats

I och med arbetet har jag fått ökad medvetenhet kring interaktionsaspekterna och mitt sätt att använda dem till/med barnen.

Persson (2015) och Sheridan, Pramling Samuelsson och Johansson (2009) , menar att en viktig faktor i en stimulerande lärandemiljö är att förskolepersonal har medvetenhet och förmåga att utveckla pedagogiska relationer av hög kvalitet. Dessa pedagogiska relationer innehåller kvalitativa dialoger som innefattar de fyra interaktionsaspekterna. Pedagogerna menar att den teoretiska grunden kring interaktionsbegreppen har varit till stöd för att skärpa blicken och öka sin medvetenhet. De har uppskattat reflektionsträffarna där följeforskare deltagit och bidragit med analyser utifrån teoretiska perspektiv och feedback till arbetslagen.

Lärdomar från projektet som pedagogerna lyfter:

- Under resans gång har Språkprojektet växt till något som berikat mig i min yrkesprofession. Medvetenheten om hur viktig pedagogens interaktion är har fördjupats.
- Vi tittar på våra filmer med de olika aspekterna lyssnande, närvaro, utvidgande och ömsesidighet. Vårt fokus ligger på pedagogens roll, vad hen kan göra för att påverka/utveckla verksamheten.
- Projektet har gett mig en större medvetenhet i hur jag interagerar med barnen under många stunder under dagen. Det har också gett mig en bättre rutin, bland annat utifrån filmerna, att se på mig själv i olika situationer och kunna utveckla mig som pedagog.
- Att ha interaktion med barnen är det viktigaste för barnens språkutveckling. Det gäller att hinna prata med alla barn under dagen. Bygga en verksamhet där man tar tillvara på dessa lugna stunder där vi interagerar med barnen. Vara intresserad av vad barnen har att säga samt att ställa utmanande frågor. Visa att man lyssnar och föra dialogen framåt.
- Ökad medvetenhet om vikten av interaktionsaspekterna för att främja barnens språkutveckling.
- Barngruppen och enskilda barn har utvecklats mycket.
- Barnen fått en boost i språket och i sammanhållningen i barngruppen.
- Detta har verkligen varit framgångsrikt med språkutveckling för flerspråkliga barn ...att få djupet i förståelse..... djup i språket.
- Projektet har gett mig som pedagog en annan förståelse för vikten av språket tillsammans med även de yngsta barnen. Det har gett mig ett nytt tankesätt kring hur jag samtalar med de yngsta barnen för att det ska bli en givande kommunikation oss emellan. Då vi filmade fick jag även chansen att se på mig själv som pedagog och hur jag förhåller mig till de yngsta barnen i samtal, hur viktigt det är att ge barnen tid då man samtalar med dem och inte stressa fram ett svar i en kommunikation. Att skynda långsamt är ett uttryck som passar väldigt bra i samtal med de yngsta barnen på förskolan.
- Roligt och lärorikt med träffarna med följeforskare. Hon lyfte oss och såg det positiva i det vi hade gjort.

Resultat och analys utifrån de tre angreppssätten

Den analys och resultat som redovisas för de tre angreppssätten baseras på den dokumentation pedagogerna skrivit i sina reflektionsprotokoll under projektets gång.

Läslyftet med fördjupning

Pedagogerna som jobbat med Läslyftet har i varje del läst forskartexter som de sedan reflekterat kring. En del pedagoger har upplevt det som en utmaning att ta till sig texterna men att det kollegiala lärandet kring texten har bidragit till förståelse av innehållet. Utifrån den lästa texten har pedagogerna planerat och genomfört en aktivitet där de filmat sin egen interaktion, med barnen, utifrån interaktionsaspekterna. Aktiviteterna har varit högläsning, sagoberättande med konkret material, dramatisering av sånger och sagor, skapat berättelser och filmer tillsammans med barnen, jobbat med estetiska uttryckssätt samt filmat måltids- och påklädningsituationer. Pedagogerna har också arbetat med att utveckla sina läsmiljöer och sig själva som läsande förebilder.

Att kombinera Läslyftets innehåll med att filma och analysera sin egen interaktion med barnen tycker pedagogerna har varit givande. I de aktiviteter som genomförts har pedagogerna fått öva på att ta med barnen mer i dialog i läsning, berättande och dramatisering genom att lyssna in, ställa förståelsefördjupande frågor, utvidga och reflektera kring innehållet. Detta tillvägagångssätt att vara i dialog med barnen i aktiviteterna stämmer väl överens med och kan vävas ihop med de språkutvecklande interaktionsaspekterna. Pedagogerna menar att Läslyftet med fördjupning bidrar till en förbättrad språkmiljö som gynnar alla barns språk.

Enligt pedagogerna är det deras eget ansvar att se till att vara i dialog och använda interaktionsaspekterna tillsammans med barnen. När de använder sig av språkutvecklande interaktion upplever de att de blir mer närvarande, lyssnande, aktiva, intresserade och intressanta för barnen. Det blir fler kvalitativa möten med barnen som gör att arbetet känns roligare och barnen blir ännu mer sedda, bekräftade och stimulerade i sitt lärande. Att vara medveten om och använda interaktionsaspekterna menar pedagogerna gör samspelet med barnen smidigare.

I en dialog där alla interaktionsaspekter används menar pedagogerna att barnen ges möjligheter att både lyssna, bli lyssnade på och själva berätta och känna sig betydelsefulla. De har upptäckt att barnens berättande har utvecklats genom att de själva varit mer lyhörda, ställt fler öppna frågor och gett barnen tid att formulera sina egna tankar. Pedagogerna menar att när de visar intresse och lyssnar till barnens tankar och berättelser väcker det lusten hos barnen att berätta mer. Vidare beskriver de att barnen utvecklat sitt språk på många sätt med både utökat ordförråd, begreppsförståelse, uttal och grammatik. Genom dialogen utvidgas också barnens förståelse för omvärlden. Ett bra utvecklat språk menar de leder också till social utveckling.

Pedagogerna ser uttryck i barngruppen att när de själva är en god språklig förebild genom att använda interaktionsaspekterna lär barnen sig hur de själva kan göra för att vara i dialog med både vuxna och barn. Barnen blir sinsemellan fiffiga kompisar och bra rollmodeller om hur man kan vara och göra mot varandra. De visar på lyssnande och ömsesidighet men även på utvidgande när barnen själva ställer frågor som *Hur tänkte du nu?* till både vuxna och barn. Pedagogerna tycker att barnen blivit bättre på att lyssna på varandra. De kollar av sina kamrater i diskussioner och andra sammanhang, det finns olika sidor som man bör lyssna på,

exempelvis om barnen är oeniga eller bråkar. Pedagogerna menar att användandet av interaktionsaspekterna skapar en samtalskultur med tillit, där språkutvecklande interaktion är möjlig.

Pedagogerna menar att när de delar upp barnen i mindre grupperingar i olika situationer och aktiviteter ges större möjligheter att använda interaktionsaspekterna i dialogen. Det blir lättare för barnen att berätta, lyssna på varandra, delta i varandras samtal och det underlättar för pedagogen att uppmärksamma och se till att alla barn får komma till tals. Här har pedagogerna sett att det särskilt gynnar de tysta och försiktiga barnen och även barn med försenad språkutveckling.

Genom att jobba med böcker, berättelser och sånger med olika estetiska uttryckssätt och skapande aktiviteter ser pedagogerna att barnen har fått möjlighet att utveckla sitt språk. Barnen har lättare att återberätta, uttrycka sig, kommer med egna idéer och funderingar, är mer aktiva i berättandet och gestaltandet. Pedagogerna tycker att grupp känslan stärkts, delaktigheten ökat och att barnen känner sig mer trygga i att våga uttrycka sig på flera olika sätt. Barnen har varit väldigt intresserade, visat stor glädje och stolthet i sitt eget berättande och skapandet tillsammans. Pedagogerna har också upptäckt att de gemensamma aktiviteterna där de använt sagor, berättelser eller sånger skapar en gemensam grund för barnen att utgå från. Det gör att alla känner sig delaktiga och har större möjlighet att vara med i samtal, diskussioner och lekar efteråt.

En del pedagoger beskriver att för barn med försenad språkutveckling och barn med annat modersmål än svenska är det framgångsrikt att skapa med händerna och samtidigt sätta ord på olika begrepp. Barnen har då lättare att sätta ord på det de gör och det har blivit många ömsesidiga och spännande dialoger. Pedagogerna menar att det är fantastiska tillfällen att även här använda dialog och interaktion för att främja barnens språkutveckling.

Pedagogerna har under projektet utvecklat sina lärmiljöer och använder böcker och berättande på ett mer medvetet sätt. De beskriver att när de utgår från de fyra interaktionsaspekterna så tänker de mer ut i förväg hur de ska göra under sagoberättandet. Det har gett pedagogerna mer närvaro med barnen och även att barnen har varit mer delaktiga i berättandet. Intresset för böcker har ökat hos barnen, även bland de yngre barnen och barn som tidigare inte visat något intresse. Barnen kommer ofta och vill höra saga och sitter själv eller tillsammans och lekläser för varandra. Pedagogerna tycker även att det är lättare att bidra till ett utvidgande av dialogen med mer böcker i lekmiljöerna och att de kan använda innehållet i böckerna för att föra leken vidare. Barnen har börjat leka mera när det tillförts mer böcker på fler ställen i lekmiljöerna. Många böcker och sagor har inspirerat till nya lekar, mer rollek, längre lekstunder och barnen använder sig av böcker i leken. Närvaron av böcker som stimulans och inspiration i barnens lekmiljöer har berikat språket i leken.

Språkutveckling i samspel

I *Språkutveckling i samspel* tycker pedagogerna att de utvidgar och berikar samtalen på ett annat sätt än de tidigare gjorde. Tillvägagångssättet med att återkoppla till tidigare aktivitet anser många pedagoger vara produktivt där de med hjälp av vuxenstyrda samtal introducerar nya saker och utvidgar barnens språk och ordförråd. De menar att de tänker ännu mer på att använda rätt ord i samtal och att inte förenkla språket. Pedagogerna uppger att de ställer fler frågor, tänker på ordval och jobbar på flera fronter för att utveckla ordförråd, bokstäver och skriven text. De tycker också att de är mer öppna för barnens funderingar och att utvidga barnens språk med synonymer och omformuleringar. Flera pedagoger trycker på vikten av att lyssna, bekräfta och ge barnen tid att förmedla sig. De menar att närvaro har stor inverkan och vad de säger och hur de säger det har stor betydelse för samtalets utveckling. Av interaktionsaspekterna lyfts närvaro och lyssnande mest frekvent och som viktiga för barnens motivation och delaktighet. Flera pedagoger uttrycker att de blivit mer aktiva och att både barn och pedagoger är delaktiga i interaktionen.

I en vuxenstyrd aktivitet anser pedagogerna att de får syn på vad barnen är fokuserade på och intresserade av. De upplever att barnen ofta vill prata om aktiviteten och deras upplevelse, att de använder nya ord och begrepp och har något gemensamt att språka kring samt att de vuxna kan stötta, bekräfta och utvidga på ett annat sätt. När barnen möts för samtal kring aktiviteterna lär de också av varandra. En annan effekt man tycker sig se är en ökad interaktion mellan nya konstellationer av barn och att de leker mer tillsammans. Tillika menar pedagogerna att jämställdheten ökat genom att även blyga barn fått/tagit plats.

Pedagogerna kan se både fördelar och nackdelar med vuxenstyrda samtal. Fördelarna beskrivs som att alla barn blir lyssnade på och får komma till tals. Då pedagogen styr samtalet, upprepar och utvecklar ges en större möjlighet till inläring. Nackdelar kan vara att barnet blir ointresserat och passivt om den vuxne tar över och inte är lyhörd för barnets utgångspunkt eller förutsättningar. Det är lätt att som pedagog själv svara på frågan och lägga ord i barnens mun. Pedagoger menar att de ibland är för snabba att själva svara på frågor de ställt.

Övriga reflektioner är att pedagogerna har fått positiv respons från föräldrar som uppmärksammat barnens språkliga utveckling under projektet. Föräldrarna uppger att barnen använder nya ord, tecken och begrepp hemma. De yngre barnen visar ett större intresse för att kommunicera med hjälp av tecken. Nappanvändandet har minskat till förmån för kommunikation. För att genomföra ett kvalitativt samtal menar pedagogerna att lagom med max fyra barn som deltar samtidigt. Det måste också finnas förutsättningar för genomförande. Pedagogerna upplever att det är svårt att hinna med kvalitativa samtal när det är ont om vikarier och man går kort.

Några pedagoger menar att projektet inte tillförde något nytt vad gäller språkutveckling och/eller arbetsätt. Däremot har det bidragit till en djupare analys av vad de ser och gör, både det som är bra och utvecklingsbart, att de analyserar mer på detaljnivå och fördjupar sig mer i barnens läroprocesser.

TAKK

På förskolan där TAKK användes filmades till största delen interaktioner med barnen vid samlingar, morgonmöten och matsituationer. Pedagogerna menar att de blivit mer uppmärksamma på att föra kvalitativa dialoger och ställa nyfikna, utvidgande frågor. De upplever att med medveten närvaro är det lättare att fånga upp intresset och få kontakt med barnen. Framförallt lyfts närvaro med mer ögonkontakt och lyssnande som viktiga aspekter. Många tycker att de har blivit bättre på att lyssna och att ge tid till att lyssna, vänta in och tydligt visa att det barnen vill berätta är viktigt och att alla lyssnar på varandra med ömsesidig respekt. Lyssnande kan också skapa en diskussion och föra den vidare eller in på andra spår. Många pedagoger uttrycker att utvidgande var svårt och att närvaro samt lyssnande har fått störst plats. Flera menar att de har fastnat i användandet av tecken och har då inte pratat riktigt om dialogen och utvidgande. Andra menar att alla delar ändå kommer med i dialogen även om det inte är medvetet alla gånger.

Det blev mycket nyinlärning då varken pedagoger eller barn kunde så många tecken från början. Ramsor, sånger och tecken för livsmedel användes frekvent och pedagogerna anser att små grupper är effektivare då man når fler. Ju säkrare pedagogerna blev ju fler tecken användes. Med tiden användes TAKK mer spontant och i fler sammanhang. Teckenbilder sattes upp på strategiska ställen som stöd och för att locka till teckenanvändning. Pedagogerna menar att kommunikationen blivit bättre och tydligare då TAKK ger ett långsammare taltempo, kräver närvaro, förtydligar språket och att alla numera kan ta plats och uttrycka sig trots att de ännu inte har ett utvecklat talspråk. TAKK har varit ett stort stöd för de yngsta barnen som gjort stora framsteg språkligt då de börjat uttrycka sig med talspråk tidigare än pedagogerna är vana vid.

Barnen visar ett större intresse för språket och en större vilja att försöka prata. Även hos flerspråkiga barn har man sett en positiv effekt av TAKK och det är ett bra stöd vid inskolningar. Pedagogerna upplever att barnens språk vidgas genom TAKK då de bygger ordförråd och begrepp när de lär sig nya tecken med bildstöd. De äldre barnen använder dock inte tecken lika mycket i vardagen utan framförallt i planerade aktiviteter med tecken och i matsituationer men pedagogerna ser att de tecknar till de yngsta barnen för att hjälpa dem att förstå. Det uppstår också spontana samtal bland barnen om tecken, kring vilket tecken det ska vara för ett ord. De rättar varandra och argumenterar för sin sak. Barnen har även lärt sina föräldrar tecken.

Även i den här delen av projektet menar några pedagoger att interaktionsaspekterna inte var något nytt för dem men att det blivit en påminnelse om hur viktigt och bra det är. Uppfattningen i början om att TAKK inte tillförde något utvecklades under projektets gång till att det fungerar mycket väl bland de yngre barnen. Det tar lång tid att lära sig tecken och det kräver mycket initialt av pedagogerna, men det positiva överväger som att man får en värdefullare verksamhet och tar tillvara alla barns tankar och idéer. Några pedagoger menar att barnen lär sig tecken för ord som de redan kan och att språket därmed inte vidgas. Från början fanns en farhåga att barn skulle undvika att prata när de lär sig tecken och pedagogerna kan se hinder att använda TAKK i alla situationer som i vissa lekar.

Flera pedagoger tyckte projektet var oklart från början och att det var svårt att fylla i och formulera sig i reflektionsprotokollen. Att tänka och fylla i dem tillsammans i arbetslagen underlättade. De önskar att de hade haft större insyn i projektgruppens tankar för känsla av delaktighet. Kanske hade både projektledare och förskolechef kunnat vara mer aktiva i reflektionsgrupperna.

Teckenanvändningen har ökat men till viss del har pedagogerna tappat fokus på interaktionsaspekterna. Det blev kanske för mycket att tänka på att både lära sig tecken och använda dem samt att ha fokus på sitt eget förhållningssätt i användandet av interaktionsaspekterna. Pedagogerna menar att det kanske hade varit bättre att lära sig TAKK innan projektet. Pedagogerna filmade inte i samma grad som de övriga i projektet.

Tankar framåt

Pedagogernas ökade insikt, förståelse och användande av språkutvecklande förhållningssätt i interaktion med barnen är viktiga lärdomar för det fortsatta arbetet på förskolorna. Eftersom alla pedagoger varit involverade i projektet så är förutsättningarna goda att använda den ökade kompetensen. Ett fortsatt användande av ett systematiskt kollegialt lärande är av stor betydelse för att fortsätta använda och utveckla det språkutvecklande förhållningssättet i interaktion med barnen. Ett förhållningssätt som pedagogerna menar bör genomsyra hela förskoleverksamheten. Att även fortsätta använda filmning för dokumentation och analys av sitt eget förhållningssätt är lärdomar som pedagogerna lyfter som värdefullt för fortsatt utveckling. Förskolecheferna har ett ansvar att upprätthålla kompetensen och fortsätta utveckla pedagogernas språkutvecklande förhållningssätt.

Rekommendationer

En av fördelarna har varit att projektet har sträckt sig över två år då det tar tid att fördjupa och implementera nya insikter och kunskaper. Det har också varit betydelsefullt att styrgruppen tog gott om tid på sig att planera och organisera projektet. Eftersom det varit många pedagoger involverade var det viktigt att komma fram till ett hållbart och genomförbart upplägg.

Pedagogerna lyfter som en tydlig framgångsfaktor att alla på förskolan varit delaktiga i projektet. De ser att det gett stor effekt på arbetet ute på förskolornas avdelningar.

Det har varit framgångsrikt att anlita forskare i projektet. Pedagogerna upplever att frågeställningar och teoretiska kopplingar, i träffar med processutvärderare, gav fördjupad reflektion och förståelse för innehåll och konkret arbete i projektet. Pedagogerna tycker också att föreläsningen kring interaktionsaspekterna och analyser ökade deras kunskaper kring ämnet.

Det har framkommit att en del pedagoger velat ha en tydlig plan och framförhållning för hela projekttiden. En nackdel var att projektet inte fick beviljade medel för det tvååriga projekt som ursprungligen söktes för. Ansökan gjordes och beviljades vid tre tillfällen vilket försvårade en långsiktig planering och framförhållning som pedagogerna efterfrågade.

Mycket kom att tillföras, förändras eller beslutas under själva projekttiden eftersom det varit en lång process som både pedagoger och styrgrupp befunnit sig i.

Eftersom det varit en lång process som både pedagoger och styrgrupp befunnit sig i har det funnits behov av en del förändringar under projekttiden. Erfarenheterna har visat att det är viktigt med kontinuerlig information till pedagogerna under projektets gång.

Att kontinuerligt informera och ge utbildning, kring projektets innehåll, för nyanställd personal och långtidsvikarier har visat sig vara framgångsrikt. Detta har bidragit till förståelse och delaktighet i projektet.

När projektet för en del pedagoger upplevts stressande och tidskrävande har förskolecheferna lyssnat och tagit ansvar för situationen. De har hanterat det genom att se över och anpassa pedagogernas belastning, skapat fler möjligheter att genomföra aktiviteterna i barngruppen, samt gett ytterligare förutsättningar för pedagogernas reflektionstid.

Pedagogerna menar att för att kunna genomföra uppgifter, aktiviteter och få en kontinuitet i ett projekt är det viktigt att ordinarie personal i arbetslaget finns på plats under större delen av projektiden.

Krånglande IT-utrustning och i viss mån bristande IT-kunskaper var i början av projektet frustrerande för en del pedagoger. Pedagogerna har ändå hjälpts åt att hitta lösningar som de delat med sig av till varandra under projektets gång. Det hade kanske underlättat att, i början av projektet, se över pedagogernas IT-kunskaper och den IT-utrustning som behövdes.

Styrgrupp för projektet har varit:

Specialpedagoger

Anette Magnusson

Carina Unander Nesterud

Gittan Lundberg

Monica Berglund

Förskolechefer

Christina Ekholm Lindberg

Christer Andersson,

Inga Dahlgren

Nina Jönses

Ulrika Renholm

Referenser

- Aspelin J, Persson S. (2011). *Om relationell pedagogik*. Referat från boken på hemsida: <http://relationellpedagogik.se/fyra%20niv%C3%A5er.html>
- Fredriksson Sjöberg M. (2014). *Vad händer med dialogen?* Umeå universitet <http://umu.diva-portal.org/>
- Fredriksson Sjöberg M. (sept 2017) föreläsning. *Dialoger + pedagoger=relationer. En föreläsning som berör dialoger mellan barn och pedagoger i förskolan*
- Harlin, E-M. (2013). *Lärares reflektion och professionella utveckling - Med video som verktyg* Linköping Studies in Behavioural Science No. 176, Linköpings universitet <http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:620125/FULLTEXT01>
- Head, G. (2003). *Effective collaboration: deep collaboration as an essential element of learning process*. <https://www.ojs.unisa.edu.au/index.php/EDEQ/article/view/523>
- Persson (våren 2016) föreläsning *Pedagogiska relationer i förskolan*
- Persson, S. (2015). *En likvärdig förskola för alla barn - innebörder och indikatorer* Forskningsöversikt. Vetenskapsrådet i samarbete med Skolverket. www.vr.se
- Partanen, P. (2007). *Från Vygotskij till lärande samtal*. Bonnier utbildning, Stockholm
- Partanen, P. (hösten 2016) föreläsning, *Så kan vi hjälpa förskolebarnen att utveckla sitt lärande*. <http://pedagog.ostersund.se/wordpress/?p=875651>
- Rönnerman, K. (2012). *Aktionsforskning i praktiken - förskola och skola på vetenskaplig grund*. Studentlitteratur, Lund
- Sheridan, S. Pramling Samuelsson, I., & Johansson, E. (Red.) (2009). *Barns tidiga lärande. En tvärsnittsstudie om förskolan som miljö för barns lärande*. Göteborg studies in educational sciences 284. Göteborg universitet, Göteborg https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/20404/1/gupea_2077_20404_1.pdf
- Smidt, S. (2010). *Vygotskij och de små och yngre barnens lärande*. Studentlitteratur, Lund
- Skolinspektionen, (2018). *Förskolans kvalitet och måluppfyllelse, slutrapport*. <https://www.skolinspektionen.se/globalassets/publikationssok/regeringsrapporter/redovisningar-regeringsuppdrag/2018/forskolans-kvalitet-och-maluppfyllelse/forskolans-kvalitet-och-maluppfyllelse-slutrapport-feb-2018.pdf>
- Skolverket, (2013b). *Skolverkets översikt, Forskning för klassrummet. Vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet* <http://www.skolverket.se/publikationer?id=3095>

Skolverket 2018, *Kollegialt lärande i förskolan kan skapa en lärande kultur*
<https://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning-och-utvarderingar/forskning/kollegialt-larande-i-forskolan-kan-skapa-en-larande-kultur>

Timperley, H. (2013). *Det professionella lärandets inneboende kraft*. Studentlitteratur, Lund

Utbildningsdepartementet, *SFS 2010:800 Skollag*
http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800